

AZƏRBAYCAN KİTABXANALARINDA ELEKTRON MÜHİTİN
FORMALAŞMASI VƏ MÖVCUD PROBLEMLƏR

A.T.ABDULLAYEVA

*M. F. Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası
AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının aspirantı*

Məqalədə kitabxanada həyata keçirilən əsas iş proseslərinə texniki vasitələrin tətbiqi ilə əlaqədar respublika kitabxanalarının avtomatlaşdırılması və onların qlobal şəbəkəyə qoşulmasından danışılır. Həmçinin yeni yaradılmış elektron kitabxanalarda axtarış sistemləri və istifadəçilərə (oxuculara) elektron xidmətlər zamanı yaranan problemlər işıqlandırılır. Şəhər və rayon kitabxanalarında elektron mühitin səviyyəsini müəyyən etmək məqsədilə monitoring və təhlillərin keçirilməsinin əhəmiyyətindən bəhs edilir.

Gündən-günə sürətlənən qloballaşma prosesləri informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının ictimai həyatın bütün sahələrində, həmçinin mədəniyyət, incəsənət, elm və təhsildə də əhəmiyyətini artırmışdır. Bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin indiki səviyyəyə çatmalarında müasir İKT-nin tətbiqi, onun üstünlüklərindən istifadə olunması böyük rol oynamışdır.

Hazırda informasiya cəmiyyətinin “vəsiqə”lərindən biri olan “İnternet” dünya informasiya infrastrukturalarının ən mühüm elementidir. XX əsrin 60-cı illərində ABŞ-ın Müdafiə Nazirliyinin hərbi məqsədlər üçün etibarlı rabitə sistemi yaratmaq qərarı bugünkü İnternetin yaradılmasına səbəb oldu. [7, 4.] Bu rəqəmsal texnologiya nəhəng informasiya, bilik potensialını özündə əks etdirməklə bəşəriyyətin milli-mədəni sərhədləri aşaraq, vahid qlobal cəmiyyətdə birləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Qlobal İnternet şəbəkəsinin yaratdığı geniş imkanlar insanların düşüncə tərzində, iş üsulunda, ünsiyyətində və sosial fəaliyyətində böyük dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İnternetin ölkəmizə ilk gəlişində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnformasiya Texnologiyaları İnstitutunun mühüm rolu olmuşdur. Məhz bu elm ocağının ilkin bazası olan Avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri (AİS) şəbəkəsində respublikamızda ilk dəfə olaraq İnternetin Azərbaycan seqmenti qurulmuş və xarici ölkələrlə elektron məktub mübadiləsi edilmişdir. Lakin o vaxtın məlum hadisələri ölkəmizdə İnternetin genişləndirilməsinə imkan verməmiş və yalnız 1995-ci ildən başlayaraq respublikamızda qlobal şəbəkənin inkişafı geniş vüsət almağa başlamışdır. [3, 109.] Hazırda İnternet artıq ölkənin ictimai, siyasi və iqtisadi həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmiş və ölkədə cəmiyyətin aparıcı təbəqəsinin informasiya mübadiləsi və informasiya mənbəyi vasitəsi olmuşdur. Bəzən hər hansı bir məlumatı kitabxanada deyil, İnternetdə axtar-

maq daha asan olur. İnternetdə yerləşdirilən axtarış sisteminin köməyi ilə istənilən mövzuya dair materialları əldə etmək imkanı bu işi xeyli asanlaşdırır.

Son illərdə Azərbaycanda informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə sahəsində müəyyən addımlar atılmış, bir sıra sahələrdə bu texnologiyaların tətbiqində ciddi uğurlar qazanılmış və ümumiyyətlə, bu istiqamət dövlət siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Kitabxanalar informasiyalaşdırılmış cəmiyyətin əsas atributlarından biri, informasiya müəssisələrinin ən mühüm vasitəsi olduğu kimi, müasir kitabxana da informasiya texnologiyası olmadan səmərəli fəaliyyət göstərə bilməz. Bu fəaliyyətin də əsas elementləri kimi kitabxanaların texniki təchizatını, İnternetə qoşulması və veb saytının yaradılmasını göstərmək olar. Saytın əsas resurslarına isə məlumat bazaları, elektron kataloq, elektron kitabxana, kitabxananın fəaliyyətini əks etdirən məlumatlar, keçiriləcək tədbirlər haqqında anonslar daxildir. [4, 74.]

Elektron inqilab informasiya texnologiyalarını dövlət orqanlarına, insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə kütləvi tətbiq etməklə “Elektron hökumət” adlanan yeni idarəetmə üsulunun yaradılmasına, sənədlərin “kağız dünyasından” rəqəmli məkana keçirilməsinə, işin keyfiyyətinin və şəffaflığının artırılmasına, bürokratik əngəllərin aradan qaldırılmasına, vətəndaşların keyfiyyətli təhsil, tibbi xidmət və sosial təminatlar alması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yol açmışdır. Müasir iqtisadi vəziyyət, fəal rəqabət mühiti kitabxanaları informasiya xidmətlərinin geniş spektrini (ənənəvi kitabxana çeşidi çərçivəsindən çıxaraq) mənimsəməyə, öz təyinatını istifadəçilərə (kitabxana fondları ilə məhdudlaşmayan) istənilən sənəd informasiyasını çatdırmaqla əlaqələndirməyə məcbur edir. Buna görə də müasir kitabxanada onun sosial statusu və cəmiyyət tərəfindən kütləvi istifadəsini nəzərə alaraq oxucuların informasiya tələbatlarının ödənilməsində yalnız ənənəvi kitabxana məhsulları və xidmətləri ilə kifayətlənmək olmaz, eyni zamanda elektron informasiya məhsulları və xidmətləri çeşidindən də, müxtəlif məlumat bazalarından da geniş istifadəni təmin etmək lazımdır. [5, 219.] Nəzərə alınmalıdır ki, bugünkü oxucular (istifadəçilər) artıq kitabxanadan onlayn xidmətlər tələb edirlər.

Bu gün “Azərbaycan Respublikasının İnkişafı Naminə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları Üzrə Milli Strategiyaya (2003-2012-ci illər)” əsasən informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində milli mütəxəssislərin hazırlanması, milli vahid elektron informasiya məkanının formalaşdırılması, milli tarixi, ədəbi və mədəni irsin qorunub saxlanması və təbliğində, o cümlədən kitabxana, muzey və arxiv işlərində informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiq olunması, milli informasiya resurslarının beynəlxalq aləmə çatdırılması üçün onların ümumdünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası, Azərbaycan diasporuna elektron infor-

masiya dəstəyinin təmin olunması, İnternetin Azərbaycan seqmentinin genişləndirilməsi, milli axtarış saytlarının inkişaf etdirilməsi kimi bir sıra işlər nəzərdə tutulmuşdur. [2, 242-243.] “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nda da kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinə uyğun olaraq kitabxana-informasiya sahəsində yeni texnologiyaların tətbiqi və istifadəsi nəticəsində müasir kitabxana-informasiya infrastrukturunun yaradılması, istifadəçilərə göstərilən kitabxana-informasiya xidmətinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması, əhəlinin intellektual potensialının və bilik səviyyəsinin inkişafı, elektron informasiya fondlarının formalaşdırılması və virtual kitabxanaların inkişaf etdirilməsi, elektron kataloq və elektron kitabxanaların yaradılması işinin təmin edilməsi, onların müasir standartlar səviyyəsinə çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. [1, 2467.] Bu istiqamətdə bir sıra işlər də həyata keçirilmişdir.

Hesablamalara görə, ötən 10 il ərzində həmyerlilərimiz qlobal şəbəkəyə 10000-dən artıq İnternet resursu yerləşdirmişlər. Təqdirəlayiq haldır ki, həmin resurslar arasında bu və ya digər formada elektron kitabxana, elektron mətn, müxtəlif janrlı ədəbiyyat və informasiya çeşidini özündə cəmləyən saytlar mövcuddur. Kitabxanalarda informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar əldə olunan bir çox uğurları da sadalamaq mümkündür. Kitabxanaların informasiyalaşdırılması sahəsində müsbət təcrübə qazanmış M.F.Axundov adına Milli Kitabxana “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”na əsasən Azərbaycan kitabxanalarının saytlarını birləşdirən bir portal (<http://azerbaycan-kitabxanalari.az>) yaratmışdır. Portal dedikdə çox sayda kitabxanaların xidmətlərindən İnternet vasitəsilə yararlanmaq üçün vahid giriş nöqtəsinə malik resurs nəzərdə tutulur. İstifadəçilər bu portaldan Heydər Əliyev Fondu, Prezident Kitabxanası, AMEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası, Milli Kitabxana, Bakı Dövlət Universitetinin Kitabxanası, Respublika Gözdən Əlillər Kitabxanası, Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetinin Kitabxanası, M.Qorki adına MSKF, F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanası, C.Cabbarlı adına Respublika Gənclər Kitabxanası, “Heydər Əliyev irsi” Beynəlxalq elektron kitabxana, M.Ə.Sabir adına kitabxana-klub, M.Seyidzadə adına Mərkəzi şəhər Kitabxanası, Azərbaycan Kitabxana İnformasiya Konsorsiumunun saytları ilə yanaşı 5 şəhər (Gəncə, Lənkəran, Mingəçevir, Sumqayıt, Şirvan), 28 rayon (Ağdaş, Ağstafa, Ağsu, Astara, Balakən, Bərdə, Biləsuvar, Füzuli, Gədəbəy, Göyçay, Hacıqabul, Xaçmaz, İmişli, Qazax, Qəbələ, Quba, Qubadlı, Qusar, Masallı, Neftçala, Sabirabad, Salyan, Şamaxı, Şəmkir, Tovuz, Ucar, Zaqatala, Zərdab) və 9 ali məktəb kitabxanasının saytlarına asanlıqla keçid edə bilirlər. Müntəzəm olaraq bu siyahı daha da genişləndirilir. Respublikamızın şəhər və rayonlarında mövcud olan Mər-

kəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin yeni texnologiyalarla təchizatı, iş proseslərinin avtomatlaşdırılması, elektron kataloq və elektron kitabxananın yaradılması işi hələ ilkin mərhələdə olduğu üçün mövcud veb saytlarda da hələ elektron kataloq, elektron kitabxana bölmələri tam şəkildə aktiv deyil. Bu gün Elektron kitabxanalar mövcud olsa da bəzi kitabxanalarda axtarışlar istənilən nəticəni vermir. Bəzən virtual oxucular elektron kataloq vasitəsilə tapdığı məlumatı tam versiyada əldə etmək istəyir. Ancaq burada maddi-texniki təchizat, proqram təminatı və kadr problemi ilə yanaşı başqa bir problem-müəlliflik hüquqlarının qorunması problemi üzə çıxır. Elektron daşıyıcıların sayı artdıqca, kitabxanaçılar müəlliflik hüququ və rəqəmsal informasiyaya münasibətdə digər intellektual mülkiyyət hüquqları ilə tez-tez rastlaşırlar. Elektron dünyada müəlliflik hüququ fəlsəfəsinin özü şübhə altına alınır. Əsas çətinlik ondan ibarətdir ki, fərdi (qurucuların, hüquq sahiblərinin) və ictimai (istifadəçilərin, cəmiyyətin) maraqları balanslaşdırılsın. [6, 105.] Müəlliflər öz əsərlərini kitabxanaya gətirərkən onların elektron mətnlərini də şəxsi razılıqları ilə diskdə və digər elektron daşıyıcılarda təqdim edirlər, bəzən isə bir çox müəlliflər kitablarının elektron kitabxanada yerləşdirilməsinə tərəddüd edir, icazə vermirlər. Məlum məsələdir ki, elektron versiyası əldə edilə bilən kitabın satış imkanları avtomatik azalacaqdır. Ancaq onu da qəbul etməliyik ki, müasir şəraitdə istifadəçilər öz tələbatlarının ödənilməsi zamanı bütün imkanlardan yararlanmaq istəyirlər. Qlobal şəbəkədə biz Azərbaycan dilində hansısa məlumat axtarıqsa, bu heç də müsbət nəticələr vermir. Həmin məlumatı ya rus, ya ingilis, ya da digər dillərdə axtarmalı oluruq. Əgər axtarış sistemində Azərbaycan dilində hər hansı bir məlumat çıxırsa da onlar çox gec yüklənir. Bəzən isə adı çıxan səhifələr, ümumiyyətlə açılmır.

Ölkənin informasiya cəmiyyətinə doğru irəliləməsinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək və mövcud problemləri aradan qaldırmaq məqsədilə ölkə kitabxanalarındakı elektron vəziyyətin daimi monitorinqinin aparılması məqsəduyğundur. Belə monitorinqlər kitabxanada həyata keçirilən müxtəlif proseslərin işləmə mexanizminin yoxlanılması, tətbiq edilən elektron kitabxana sistemlərinin təhlili, oxuculara xidmətin, onların informasiya tələbatının ödənilməsinin səviyyəsinin müəyyən edilməsi məqsədilə keçirilə bilər. Bu yaxınlarda Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi paytaxtda və region kitabxanalarında tətbiq edilmiş sistemlər əsasında vahid Elektron kitabxana sistemlərinin təhlilini həyata keçirmişdir. Aparılan təhlil nəticəsində məlum olmuşdur ki, bütün kitabxanalar üçün vahid mərkəzləşdirilmiş məlumat informasiya bazasının olması, iri dünya kitabxanalarının elektron resurslarına qoşulma imkanı, rayon kitabxanalarında bahalı avadanlıqlara və yüksəkixtisaslı İT kadrlarına tələbatın olmaması və digər üstünlüklərinə görə dəstəklənən VTLS sisteminin tətbiqi daha qəna-

ətbəxşdir. Bu sistem hazırda M.F.Axundov adına Milli Kitabxanada tətbiq edilir.

Ümidvarıq ki, bütün regionlarımızda kitabxanaların saytlarının müntəzəm və aktiv fəaliyyəti, elektron məlumat bazalarının yaradılması, oxuculara elektron xidmət işinin təşkili tezliklə bəhrəsini verəcəkdir. Belə ki, təhlillər və keçirilən monitorinqlər nəticəsində Bakıda və region kitabxanalarının fəaliyyətində yeni iş üsullarının tətbiq olunması, istifadəçilərə müasir tələblərə uyğun kitabxana-informasiya xidmətinin göstərilməsi üçün yeni təkliflərin hazırlanması, kitablarla yanaşı qəzet və jurnalların rəqəm-sallaşdırılması sahəsində mövcud problemlərin həll edilməsi məqsədilə müasir texniki avadanlıqlarla kitabxanaların təchizatı, İnternet vasitəsilə kitabxanalarla operativ əlaqənin yaradılması kimi problemlərin həll edilməsi qarşıya qoyulmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008 2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı [Mətn] //Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik toplusu. 2008. 31 oktyabr. № 10 (136). s. 2464-2479.*

2. *Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər) [Mətn] //Azərbaycan Respublikası Qanunvericilik toplusu. 2003. 28 fevral. № 2 (68). s. 240-253.*

3. *Gündüz, O. İnternet. Azərbaycanın İnternet resursları [Mətn] /O. Gündüz. Bakı: Multimedia mərkəzi, 2008. 336 s.*

4. *Xələfov A. XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycanda kitabxana işinin əsas inkişaf istiqamətləri [Mətn]: (mülahizələr, təkliflər və proqnozlar) /A.Xələfov. Bakı: 2006.- 106 s.*

5. *İsmayilov X. Kitabxana-informasiya texnologiyaları [Mətn]: dərs vəsaiti / X.İsmayilov. Bakı: Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2009. 312 s.*

6. *İsmayılova, N. Əcnəbi müəlliflər elektron kitabxanalar haqqında [Mətn] /N.İsmayılova // Kitabxanaşünaslıq və informasiya. 2010. №1. s. 101-107.*

7. *Qroşev, S. İnternet: sürətlə və hər şey haqqında [Mətn] / S.Qroşev. Bakı: Adiloğlu, 2003. 205 s.*

**FORMATION OF THE ELECTRONIC ENVIRONMENT OF
AZERBAIJAN LIBRARIES AND EXISTING PROBLEMS****A.T.ABDULLAYEVA****SUMMARY**

The article deals with the automatization of libraries in connection with implementation of new technological means in basic working processes of library and the reception of access to libraries in global networks.

Search engines in new electronic libraries and in electronic catalogs about the occurred problems during electronic services (service activities) to users (readers), as well as the importance of monitorings and the analysis in connection with the definition of the condition of electronic position in city and regional libraries are investigated.

**ФОРМИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ СРЕДЫ БИБЛИОТЕК
АЗЕРБАЙДЖАНА И СУЩЕСТВУЮЩИЕ ПРОБЛЕМЫ****А.Т. АБДУЛЛАЕВА****РЕЗЮМЕ**

В статье говорится об автоматизации библиотек в связи с внедрением новых технологических средств в основные рабочие процессы библиотеки и о получении доступа библиотек в глобальные сети.

Широко освещаются поисковые системы в новых электронных библиотеках и в электронных каталогах, о возникших проблемах во время электронных сервисов (обслуживаний) к пользователям (читателям), а также исследуется важность мониторингов и анализа в связи с определением состояния электронного положения в городских и районных библиотеках.